

УДК 81'37'367.335'42:821.161.2-92"18/19"І.Франко

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У СТАТТІ ІВАНА ФРАНКА “ТЕМНЕ ЦАРСТВО”

Олена ТРУШ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Проаналізовано типи і частотність уживання елементарних і неелементарних складних структур у праці І. Франка “Темне царство”, визначено реєстр сполучних засобів між предикативними частинами, охарактеризовано значеннєві відношення між компонентами, простежено авторські виправлення наукового тексту на синтаксичному рівні.

Ключові слова: наукове мовлення Івана Франка, складне речення, сполучні засоби, значеннєві відношення.

Чільне місце у стильовій системі літературної мови займають наукові тексти І. Франка, якими письменник суттєво розширив її функціональні межі у другій половині ХІХ ст. і заклав основи для вироблення українського наукового мовлення. Недарма Є. Регушевський називав І. Франка “не лише наукотворцем, а й основоположником наукового стилю сучасної української літературної мови” [11, с. 4], адже синтаксис письменника – це фрагмент синтаксичної структури наукового мовлення другої половини ХІХ ст. На сьогодні у працях З. Франко, Ф. Жилка, І. Петличного, І. Ціхоцького маємо лише побіжні зауваження щодо синтаксичної побудови Франкового тексту, які не можуть дати повного уявлення про вагомий внесок Каменяря в розбудову синтаксису української мови.

Розвідка присвячена структурно-семантичному аналізу складних синтаксичних конструкцій у науковому мовленні І. Франка. Об’єктом нашого розгляду обрано наукову працю І. Франка “Темне царство”, яку перевидавали за життя автора (Світ. – 1881. – № 11–12. – С. 195–199; 1882. – № 13 (1). – С. 221–224; окреме видання – Львів, 1914. – 47 с.) і яка зазнала авторських змін при повторному виданні, що дало змогу простежити мовну еволюцію письменника в наближенні західноукраїнського варіанта літературної мови до її східноукраїнського взірця, засвідчило роботу І. Франка над шліфуванням мови наукових праць загалом. Ще у передмові до другого видання “Темного царства” І. Франко зазначав: “Передруковуючи сю студію по 33 роках, я поробив у тексті деякі, не дуже значні мовні, стилістичні та річєві поправки та подавав нотки” [16, с. 4].

У Франковому “Темному царстві” виявлено 162 складні синтаксичні одиниці, з-поміж яких 52 % становлять елементарні складні речення, 48 % – неелементарні багатокомпонентні структури. Висока частота вживання поліпредикативних синтаксичних конструкцій зумовлена особливостями передовсім змістової організації науко-

вого тексту, потребою максимально точно відтворити багатоманітні логічні і змістові відношення між частинами висловлювання.

У праці “Темне царство” спостерігаємо ті ж різновиди складнопідрядних речень, що й у науковому мовленні І. Франка та сучасній мові загалом. З усіх елементарних речень І. Франко найчастіше використовував складнопідрядні конструкції (40 %), рідше – складносурядні (8 %) та безсполучникові (4 %). Як бачимо, найчисленнішу групу становлять складнопідрядні речення, чим досягається логічність викладу, розгорнуте розкриття авторської думки тощо.

Виділені відповідно до структурно-семантичного принципу класифікації типи підрядних частин мають неоднакову питому вагу в синтаксичній системі аналізованих текстів і відзначаються характерним набором сполучних засобів. **Найчастіше вживаються** складнопідрядні структури з підрядними означальними (48 %), рідше – з підрядними з’ясувальними (12 %), а серед підрядних обставинних високу частотність мають структури з підрядними мети (14 %).

Підрядні означальні частини здебільшого приєднуються за допомогою сполучних слів **що** (49 %), **який** (20 %), що характерно й для синтаксису сучасного наукового мовлення. Наприклад: “Натомість “Кавказ”, **що** являється немов один величезний вибух чуття, також щодо форми мусимо вважати одним із найкращих творів Шевченка” [17, т. 26, с. 138]. “Але се вже не той формальний патріотизм, **який** ми бачили в першій добі Шевченкової творчості” [17, т. 26, с. 136]. Водночас ознакою Франкового мовного стилю є часте вживання сполучного слова **котрий** (18 %) у відносному значенні (на протигагу сучасному – розподільно-числовому), що було властиве західноукраїнському варіантові літературної мови: “Він **основується свідомо та твердо на любові до всіх людей**, на бажанні загальнолюдського братерства, на прихильності до всіх пригноблених і покривджених, **між котрими** перша й найближча серцю поета його рідна Україна” [17, т. 26, с. 136]. Рідше підрядні означальні частини приєднуються за допомогою сполучного слова **де** (10 %) та сполучників **аби** (1 %): “Героїзмом можна назвати тільки таке діло, **де** мука й терпіння одиниці здобуває або окуплює добро цілого народу, цілої людськості” [17, т. 26, с. 136]. “Але чи складається з тих двох поем така цілість, **аби** можна було розглядати їх разом, не мішаючи з собою різнородного?” [17, т. 26, с. 137].

Підрядні з’ясувальні частини приєднуються до головної переважно за допомогою сполучника **що** (64 %) – основного засобу зв’язку й у сучасній мові: “Але він не забуває, **що** й ті нужденні п’явки – такі ж невільники темного царства та його недобровільні витвори” [17, т. 26, с. 147]. Решта сполучних засобів – сполучники **немов** (12 %), **аби** (12 %), сполучне слово **який** (12 %) – спорадично використовуються для поєднання предикативних частин: “Здається, **немов** складники, змішані ще в “Гайдамаках”, дедалі розкладаються, діляться та очищуються” [17, т. 26, с. 136]. “І поет не може здержати себе, **аби** не зареготатися над тою переміною” [17, т. 26, с. 152]. “Вони знають, **який** буде кінець тої паради, а царську пощочину, царську “дулю” (штвовок у ніс) уважають найбільшою ласкою для себе” [17, т. 26, с. 148].

Різновиди підрядних обставинних частин утворюють таке кількісне співвідношення:

підрядні мети – 14 %, умови – 6 %, способу дії – 6 %, допустові – 5 %, часу – 5 %, міри і ступеня – 3 %, місця – 1 %.

За типом сполучників, характером значенневих відношень між предикативними частинами, видо-часовою співвіднесеністю дієслів-присудків, ступенем позиційної стійкості складових частин виділяємо такі різновиди складносурядних речень у Франковому “Темному царстві”: єднальні структури (56 %) зі значенням часової послідовності (28 %): “Облуда й несправедливість не здужують піддержати машини, позбавленої головних своїх пружин, і настане день по ночі темного царства” [17, т. 26, с. 151], причиново-наслідковими відношеннями (28 %): “Він до челяді сунеться – і челядь пропала” [17, т. 26, с. 152], зіставно-протиставні (44 %) з відношеннями зіставності (7 %): “Окружений блюдолизами, облитими золотом, цар походжає та цвенькає – розуміється, “об отечестві”, а блюдолизи-холопи товпляться довкола нього, аж потіють” [17, т. 26, с. 148] та протиставності (37 %): “Бальмен погиб як жертва московської захланності та неситості, випив до дна “з московської чаші московську отруту”, а проте смерть його не збудила в Шевченка ненависті до його вбійців-черкесів” [17, т. 26, с. 150]. Синтаксичні відношення між складовими частинами складносурядних речень, що функціонують у науковій праці І. Франка, актуальні й на синхронному зрізі – для сучасної наукової мови.

У складних безсполучникових конструкціях, які функціонують у праці І. Франка “Темне царство” переважають відношення одночасності названих у реченні подій (72 %), рідше вживаються конструкції, що передають значення послідовності перелічуваних явищ (28 %). Значеннєві відношення одночасності увиразнюються за наявності спільного другорядного члена речення: “А поруч із тими “духовними” вчителями йдуть і інші вчителі-цивілізатори, йдуть ташкентці всяких розрядів” [17, т. 26, с. 149] або повторення окремих слів на початку кожної предикативної частини: “За те ж вона й мусила визнати від нього немало; за те ж то й уся вона – великий ряд мучеників за волю слова й думки” [17, т. 26, с. 149].

3-поміж усіх неелементарних конструкцій, уживаних у Франковому “Темному царстві”, найчисленнішими є складнопідрядні багатокomпонентні структури (62 %), що характерне і для сучасного стильового різновиду мови й підпорядковане його основним ознакам: логічній послідовності, чіткій аргументації викладеного, поясненню причиново-наслідкових відношень. Серед багатокomпонентних складнопідрядних речень переважають структури з одним типом підпорядкування (69 %) (зокрема, із супідрядністю (50 %): однорідною (35 %) і неоднорідною (15 %), менш уживаними є речення з послідовною підрядністю (19 %)), рідше функціонують конструкції з комбінованим підпорядкуванням підрядних частин (31 %).

Серед складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю виявлено три- та чотирикomпонентні структури: “В абсолютній державі, де воля царя – закон і де тим самим закон уґрунтований не на якихось для кожного ясних і зрозумілих принципах, але на волі одної всевладної одиниці, нема ніякої підстави ані можності критикувати закони, критикувати будову та хід державної машини” [17, т. 26, с. 138–139]. “Тепер він мусить добачити, що сам без тих своїх рабів-блюдолизів, скованих із ним кайданами неволі й прокляття, що сам він без них ніщо, що разом із ними, з тими гидкими знарядями його

самоволі, щезла його сила” [17, т. 26, с. 152]. Як бачимо з поданих прикладів, способом однорідної супідрядності приєднуються здебільшого з’ясувальні або означальні підрядні частини. Підрядні обставинні частини засвідчені в аналізованому матеріалі поодинокими прикладами: “При тім вони хоч і творять огнива одного ланцюга, хоч усі сковані з собою путами причин і наслідків, проте стоять ворожо проти себе й самі в собі з’їдаються” [17, т. 26, с. 151].

Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю (тільки трикомпонентні) мають у науковій праці І. Франка здебільшого таку структуру: перша підрядна розриває головну, а друга розміщується в постпозиції, при чому підрядні частини стосуються зазвичай однорідних членів речення: “Перший Шевченко [...] в своїх поемах “Сон” і “Кавказ” показав у Росії образці політичної поезії, показав також для всіх будущих поетів політичну дорогу, **якою** слід ступати на тім полі, та основу, **з якої** треба виходити” [17, т. 26, с. 139]. Рідше письменник уживав речення з обрамлювальною структурою, у яких головна частина розташовується в інтерпозиції стосовно підрядних частин: “А **де** нема свободи слова, там ніщо й говорити про політичну поезію, ніщо й говорити про свободний вислов почувань, **які** будяться в серці вільного та мислячого чоловіка під тиском політичної самоволі” [17, т. 26, с. 139].

Серед складнопідрядних речень із послідовною підрядністю найпродуктивнішими є моделі із двоступеневою та тріступеневою підрядністю: “Кожний побачить після сього, **що** вказана тут різниця між обома поемами не те, **що** не спиняє нас складати їх в одну цілість, але навпаки, спонукує до того” [17, т. 26, с. 137–138]. “Страшно стає, **коли** вдуматися в значення тих немногих слів у заспіві “Сну”, **де** поет, кинувши загальний погляд на змагання та порядки “темного царства”, виткнувши коротко й досадно головні його болячки, показує нам своє власне нутро, розкриває психологічні причини, **для яких** він береться співати пісню про темне царство” [17, т. 26, с. 141]. Спорадично трапляються замкнені двочленні структури з так званою комплексною підрядністю, для яких характерний збіг сполучних засобів (**що хоч**): “Уже в розборі “Гайдамаків” я старався зазначити той перелом, **що хоч** не корисно вплинув на цілість і стійність тої поеми, зате був безмірно важний як для поета самого особисто, так і для стійності його пізніших творів” [17, т. 26, с. 132].

Питома вага багатоконпонентних складнопідрядних структур із комбінованим підпорядкуванням підрядних частин на фоні інших неелементарних конструкцій є невисокою. Це здебільшого чотирикомпонентні речення, хоча трапляються й п’яти-, шести- та семикомпонентні: ““Весело послухать сліпого кобзаря”, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролися ляхи з козаками” [17, т. 26, с. 135] – чотири; “Аби прискорити його, вони посвячують своє особисте щастя, свою кров і своє життя, бо знають, що се не марна жертва, що кожна крапелька їх крові заважить на вазі, поки не наповниться чарка добра, а неправда й неволя не полетить догори” [17, т. 26, с. 151] – сім.

У Франковому “Темному царстві” функціонує усього одне безсполучникове багатоконпонентне речення: “А скоро і в їх серцях защемить людське почуття, збудиться бажання волі, тоді й страшна їх сила розвіється, тоді настане кінець темного царства, не стане “ні власті, ні кари”, розпочнеться нове царство, царство братолюбія між людьми”

[17, т. 26, с. 152]. У цій шестикомпонентній конструкції на зовнішньому рівні членування наявні значеннєві відношення послідовності, а на внутрішньому – одночасності.

Враховуючи особливості синтаксичних зв'язків на зовнішньому та внутрішньому рівнях членування, а також значеннєві відношення між предикативними частинами, виокремлюємо чотири моделі конструкцій, які функціонують у праці І. Франка "Темне царство", з різними типами зв'язку: із безсполучниковим та сурядним (4 %), із безсполучниковим і підрядним (9 %), із сурядністю і підрядністю (19 %), із безсполучниковим, сурядним та підрядним (4 %). Їх довжина, яка визначається кількістю її складових частин, у науковій праці І. Франка коливається в середньому від трьох до семи компонентів.

Неповним, недостатнім було б дослідження особливостей будови складного речення у наукових статтях письменника без зауваг про ті зміни та виправлення у структурі речень та сполучних засобів, які робив І. Франко при перевиданні своїх творів.

На основі проведеного аналізу можемо виокремити такі авторські виправлення у будові синтаксичної конструкції:

1) членування одного складного речення на два чи більше, що підпорядковано яснішому викладові думок у складних конструкціях. У першій редакції це здебільшого багатокомпонентне речення (~7–8 предикативних частин) або речення, яке містить декілька пар однорідних та відокремлених членів. Такі структури утруднюють сприйняття цілості наукового тексту.

"Знав наш поет, що, виливаючи на папір своє наболіле чуття, свої політичні погляди та бажання, він не тільки не верне тим волі Україні..., – але навіть не буде міг сказати того слова свого прилюдно, в печаті, і що його поеми в найліпшим разі можуть дійти до громади тільки в рукописних відписах; ба, він знав і те, що за само написання подібних поезій, за сам прояв подібних "неблагонамеренных" почувань жеде його така сама доля, як майже всіх передових поетів та письменників Росії, як того вільнодумця, котрого він такими гарячими та страшними словами описав у своїм "Сні"..."

("Темне царство", 1881–1882)

"Знав наш поет, що, виливаючи на папір своє наболіле чуття, свої політичні погляди та бажання, він не тільки не верне тим волі Україні..., – але навіть не буде міг сказати того слова свого прилюдно, в печаті, і що його поеми в найліпшим разі можуть дійти до громади тільки в рукописних відписах. Ба, він знав і те, що за само написання подібних поезій, за сам прояв подібних "неблагонамеренных" почувань жеде його така сама доля, як майже всіх передових поетів та письменників Росії, як того вільнодумця, котрого він такими гарячими та страшними словами описав у своїм "Сні"..."

("Темне царство", 1914)

2) заміна однієї частини шестикомпонентного складного речення зі вставною конструкцією дієприслівниковим зворотом, що спрощує сприйняття наукової інформації:

"Наші "Причинки" іменно те мають на ціли, і нам здаєсь, що тільки таким способом, розсмотрюючи уважно кожний крок..."

("Темне царство", 1881–1882)

"Задумавши зробити се в своїх "Причинках", я певний, що тільки таким способом, роздивляючи уважно кожний крок..."

("Темне царство", 1914)

3) трансформація складнопідрядного у складносурядне: смислові відношення послідовності у складносурядному реченні дають змогу краще, колоритніше відтворити ту градацію почуттів і настроїв поета, яку хотів відобразити І. Франко, аналізуючи “Сон” Т. Шевченка.

“Нема ні жінки, ні діток, нема кому розважити й розрадити, нема друга щирого, **щоб с ким** поділити накипіле в серці горе”.

(“Темне царство”, 1881–1882)

“Нема ні жінки, ні діток, нема кому розважити й розрадити, нема друга щирого, **і ні з ким** поділити накипіле в серці горе”.

(“Темне царство”, 1914)

4) перетворення складнопідрядного речення у просте:

“З того погляду “Сон” – одна з найслабших **штук, які вийшли з-під пера Шевченка**”.

(“Темне царство”, 1881–1882)

“З того погляду “Сон” – один із слабших **творів Шевченка**”.

(“Темне царство”, 1914)

5) заміна дієприкметникового звороту з активним дієприкметником підрядним реченням. “У сучасній літературній мові маємо обмежене вживання активних дієприкметників і найчастіше замінюємо на “той, що...” [14, с. 284], хоча “...вживання дієприкметників у формах обох станів... – як зазначає З. Франко, – було дуже поширене в тодішній літературній мові Галичини” [15, с. 224]. Про часте вживання “особливо в авторській мові, як у художніх, так і в публіцистичних та наукових творах” активних дієприкметників згадує Ф. Жилко [3, с. 12]. “Уживання дієприкметників для скорочення речення є особливою прикметою російської мови. Українська мова, навпаки, у такому випадку використовує складнопідрядні речення... та прикметники з відповідними суфіксами, що зберегли значення колишніх дієприкметників” [6, с. 325].

“Я хочу на основі Шевченкових поем відмалювати погань і **неправду, лежачу переважно** в політичній устрою Російської держави...”

(“Темне царство”, 1881–1882)

“Я хочу на основі Шевченкових поем відмалювати погань і **неправду, що лежить переважно** в політичній устрою Російської держави...”

(“Темне царство”, 1914)

“...серед того загального отупіння людського чуття що ж діяти **чоловікові, живо чуючому, горячому і любячому?**”

(“Темне царство”, 1881–1882)

“...серед того загального отупіння людського чуття що ж діяти **чоловікові, в якого чуття гаряче й серце, повне любові?**”

(“Темне царство”, 1914)

Авторські виправлення у структурі складного речення усувають ті неточності, які утруднюють сприйняття тієї чи іншої конструкції. “Як бачимо, І. Франко, працюючи над удосконаленням мови своїх творів, велику увагу звертає на будову складних речень, зосереджується на структурі кожної синтаксичної одиниці: або членує на два й більше речень, або скорочує їх за рахунок необов’язково потрібних для змісту... зворотів, а то й цілих підрядних речень... з метою наблизити синтаксичні конструкції складних речень до конструкцій, властивих загальноукраїнській літературній мові” [10, с. 345].

Значно частіше письменник вносив зміни у систему сполучних засобів між частинами, переважно, складнопідрядних речень, рідше – складносурядних, у чому й

виявляється індивідуальність мовної манери І. Франка. Насамперед, ідеться про заміну одних сполучних слів чи сполучників іншими, характерними для сучасної мови:

І. У межах складнопідрядного речення:

1) послідовна заміна сполучного слова **котрий** на **який** (13), рідше – на **що** (9):

“Значить, поет виразно вказує ту, що йому противні всі ті війни та різанини, **в котрих** він колись бачив славу України...”

(“Темне царство”, 1881–1882)

“Як бачимо, поет виразно вказує тут, що йому противні всі ті війни та різанини, **в яких** він колись бачив славу України...”

(“Темне царство”, 1914)

“Бо й справді в тих двох поемах списав поет картину великого царства російського, того царства тьми, **котре** давить Україну...”

(“Темне царство”, 1881–1882)

“Бо й справді в тих двох поемах списав поет картину великого царства російського, того царства тьми, **що** давить Україну...”

(“Темне царство”, 1914)

Це пов’язано із тим, що на сучасному етапі розвитку української літературної мови “у науковому стилі означальні підрядні речення найчастіше оформлені сполучним словом “який”, а речення зі сполучним словом “котрий” – нетипові” [7, с. 174]. У книжній староукраїнській мові, навпаки, єдиним засобом зв’язку підрядної означальної частини виступало сполучне слово **которыи** і його варіанти **кторыи**. На думку О. Скоропади, “цю перевагу **которыи** над іншими сполучними словами (**што** чи **що**), мабуть, треба пояснювати впливами польської мови, частим вживанням його в російській мові і спеціальним культивуванням його за давнішими традиціями взагалі” [12, с. 100] або, за спостереженнями інших мовознавців, “не стільки впливом живого мовлення, скільки силою тогочасних книжних норм” [5, с. 353]. **Висока частотність уживання в наукових текстах** І. Франка сполучного слова **которий** не є випадковою, бо, як зауважують дослідники, “у багатьох письменників ХІХ ст. “**котрий**” у чисто відносному значенні вживався ще паралельно з “**який**”, а у деяких – навіть чи не частіше, ніж “**який**” [8, с. 186]. Тільки на початку ХХ ст. відносне значення слова **котрий** поступово зникає, і воно все частіше починає вживатися в розподільно-числовому значенні.

У науковому мовленні І. Франка трапляються поодинокі випадки заміни **котрий** на **де**, що дає змогу письменникові, надаючи просторового значенневого відтінку підрядній означальній частині, точніше виразити смислові відношення між підрядними частинами конструкції.

“Сама основа поеми... грішить недостатчею внутрішнього логічного зв’язку, так як взагалі кожний опис подорожі, **в котрій** картини припадково чергуються та міняються...”

(“Темне царство”, 1881–1882)

“Сама основа поеми... грішить недостатчею внутрішнього логічного зв’язку, так як взагалі кожний опис подорожі, **де** картини припадково чергуються та міняються...”

(“Темне царство”, 1914)

2) послідовна заміна сполучника **щоб** на **аби** (20) в підрядних реченнях мети. У сучасній мові зі сполучників мети найпоширеніший **щоб**, менш поширені – **щоби** й **аби**. Сполучник **аби** “поширений говірково із значенням мети, в літературній мові

уживається з обмеженим значенням – “щоб тільки” [1, с. 513–514]. Речення з **аби** “досить активно вживані... в літописах південного походження” [5, с. 428], у листах Б. Хмельницького [2, с. 96]. За даними “Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.”, слово **аби** вживалося 230 разів, із них для зв’язку додаткових підрядних речень 114 разів, мети – 92, означальних – 1 [13, т. 1, с. 63–64]. На думку І. Матвіяса, сполучник **аби** в сучасну літературну мову “перейнятий із західноукраїнського варіанта літературної мови і відповідно з південно-західних говорів” [9, с. 46]. На думку І. Петличного, “І. Франко розширив значення сполучника **аби** і нерідко вживає його в реченнях, які яскраво вираженого обмежувального відтінку не мають. Він робив це, очевидно, під впливом живої мови Галичини, в якій сполучник **аби** вживався не тільки в значенні загальноукраїнського **щоб**, але нерідко й польського **аби**” [10, с. 348]. Про переважання сполучника **аби** у галицькій пресі водночас зазначає М. Жовтобрюх: “Сполучник **аби**... мав виразно локальне забарвлення” [4, с. 134]. Це підтверджується й даними діалектних атласів: картою 255 “Атласу української мови” (у трьох томах), картою 180 “Атласу українських говірок північної Буковини” К. Германа.

“Неможлива річ, **щоб** Шевченко, живучи під той час у Петербурзі, не дав також захопитись тій великій філії поступового руху, **щоб** його гаряча, молода душа не повернулася також в новім напрямі...”

(“Темне царство”, 1881–1882)

“Неможлива річ, **аби** Шевченко, живучи під той час у Петербурзі, не мав також захопитися тою великою хвилею поступового руху, **аби** його гаряча, молода душа не повернулася також у новім напрямі...”

(“Темне царство”, 1914)

3) заміна сполучника **хоть** на **хоч** (12). Рідке уживання **хоть** характерне для діалектного синтаксису. З походження, на думку Л. Булаховського, “не є обов’язково русизмом, ...може сходити на давню форму 2 особи однини наказового способу” [1, с. 526]. Основним сполучним засобом, який поєднує частини складнопідрядних допустових речень у сучасному науковому стилі, виступає **хоч**. Порівняймо:

“Праведний гнів проти “темного царства”, **котрого** погань відома йому в цілій повноті, довго здержуване чуття, **котре** насильно рветься на волю, **хоть** поет ясно знає, що жде його за се...”

(“Темне царство”, 1881–1882)

“Праведний гнів проти “темного царства”, **якого** погань відома йому в цілій повноті, довго здержуване чуття, **що** насильно рветься на волю, **хоч** поет ясно знає, що жде його за се...”

(“Темне царство”, 1914)

4) окрім цього, виявлено поодинокі заміни сполучників **буцім то** на **аби** (1), **кілько то** на **скільки-то** (1), властивих окремим говорам південно-західного наріччя:

“...наші потомки не схотять повірити, **буцім то** жили колись люди, **котрі** могли пережити їх”.

(“Темне царство”, 1881–1882)

“...наші потомки не схотять повірити, **аби** жили колись люди, **що** могли пережити їх”.

(“Темне царство”, 1914)

“...все нагадує поетові, **кілько то** горя людського, **кілько** мук і крові коштували всі ті цяцьки та блискучки, **кілько то** кісток українських лягло тут...”

(“Темне царство”, 1881–1882)

“...все нагадує поетові, **скільки-то** горя людського, **скільки** мук і крові коштували всі ті цяцьки та блискучки, **скільки-то** кісток українських лягло тут...”

(“Темне царство”, 1914)

II. У межах складносурядного речення:

1) заміна **а** на **але** (2):

“В абсолютній державі, де воля царя – закон і де значиться закон уґрунтований не на якихось для кожного ясних і зрозумілих принципах, **а** на волі одної всевладної одиниці, нема ніякої підстави ні можності критикувати закони, критикувати будову та хід державної машини”.

(“Темне царство”, 1881–1882)

“В абсолютній державі, де воля царя – закон і де тим самим закон уґрунтований не на якихось для кожного ясних і зрозумілих принципах, **але** на волі одної всевладної одиниці, нема ніякої підстави ані можності критикувати закони, критикувати будову та хід державної машини”.

(“Темне царство”, 1914)

Сурядний сполучник **а** у мові багатофункціональний. Втративши єднальне значення, відоме ще для старої української літературної мови, у сучасній мові сполучник **а** виражає зазвичай значення зіставлення та рідше – протиставлення (в останньому набуває значення **але**, **проте**). Саме у тих випадках, де маємо явне протиставлення подій, І. Франко конкретизував смисловий відтінок речення, замінюючи **а** на **але**, який найчастіше виражає протиставні відношення в сучасному науковому стилі.

2) заміна **но** на **та**, **але**; **прецінь** на **проте**, **все-таки**. Для поєднання складових частин речень зі смисловими відношеннями протиставлення І. Франко використовував сполучник **но**, який не нормативний для сучасної літературної мови. “Пам’ятки староукраїнської мови в обмеженій кількості фіксують складносурядні протиставні речення з сполучником **но**, але за даними діалектного синтаксису сполучник **но** має інтердіалектний характер – представлений не лише в північних і південно-східних, але й південно-західних говорах української мови” [5, с. 310–311]. У сучасній мові для вираження цих смислових відношень уживається здебільшого **проте**, таку ж заміну маємо у повторних виданнях І. Франка.

“Се ті дрібні п’явки, з котрих кожна, бачиться, й небагато крові людської потребує, щоб наповнитися, **но** котрих тисячі живо виссуть усю кров і велита”.

(“Темне царство”, 1881–1882)

“Се ті дрібні п’явки, з котрих кожна, бачиться, й небагато крові людської потребує, аби наповнитися, **але** яких тисячі живо виссуть усю кров навіть із велетня”.

(“Темне царство”, 1914)

“Бальмен погиб як жертва московської захланності та неситості, випив до дна “з московської чаші московську отруту”, **а прецінь** смерть його не збудила в Шевченка ненависті до його вбійців-черкесів”.

(“Темне царство”, 1881–1882)

“Бальмен погиб як жертва московської захланності та неситості, випив до дна “з московської чаші московську отруту”, **а проте** смерть його не збудила в Шевченка ненависті до його вбійців-черкесів”.

(“Темне царство”, 1914)

“Адже вся література, хоть, може, й не мала на думці валити темного царства, **прецінь** раз у раз наносила йому удари вже самим своїм існуванням і своїм вільним словом”.

(“Темне царство”, 1881–1882)

“Адже вся література, хоч, може, й не мала на думці валити темного царства, **все-таки** раз у раз наносила йому удари вже самим своїм існуванням і своїм вільним словом”.

(“Темне царство”, 1914)

Отож, трапляються сполучники, які вийшли з літературного вжитку і для сучасної української мови не нормативні (**відки, яко, буцімто, хоть, но, прецінь**), що можемо пояснити даними діалектного синтаксису (співіснування архаїчних і нововведених сполучників у південно-західному наріччі), станом розвитку тогочасної української літературної мови в Галичині.

Ці авторські виправлення в синтаксисі статті І. Франка “Темне царство” свідчать про прагнення письменника удосконалити синтаксичну структуру складного речення наукового тексту. І. Франко поступово позбавлявся конструкцій, які були важкими для сприйняття й розуміння викладеного змісту, а корегування сполучних засобів між предикативними частинами складних речень віддзеркалює потребу витворення єдиної літературної мови і є однією зі спроб наблизити західноукраїнський варіант літературної мови до східноукраїнського взірця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Булаховський Л. А. Сполучники і сполучні групи (речення) / Л. А. Булаховський // Вибрані праці : в 5 т. Т. 2. Українська мова / Л. А. Булаховський. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 498–543.
2. Єдлінська У. Я. Питання історичного синтаксису української мови (на матеріалі листів Богдана Хмельницького) / У. Я. Єдлінська. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 104 с.
3. Жилко Ф. Т. Мова Івана Франка (Лекція для студентів-заочників факультету мови і літератури педагогічних і вчительських інститутів) / Ф. Т. Жилко. – К. ; Львів : Рад. школа, 1949. – 30 с.
4. Жовтобрюх М. А. Мова української преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1970. – 303 с.
5. Історія української мови : Синтаксис / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін. – К. : Наукова думка, 1983. – 504 с.
6. Кацімон О. Специфіка синтаксису української мови (за працями професора В. Сімовича) / О. Кацімон // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 321–322. – С. 320–325.
7. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української мови : Структура наукового тексту / А. П. Коваль. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 306 с.
8. Курс сучасної української літературної мови : в 2 т. / за ред. Л. А. Булаховського. – К., 1951. – Т. 2. – 408 с.
9. Матвіяс І. Г. Діалектна основа синтаксису в українській літературній мові / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 38–46.
10. Петличний І. З. І. Франко в боротьбі за загальноукраїнський синтаксис літературної мови в Галичині / І. З. Петличний // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1956. – Зб. 5. – С. 326–369.
11. Регушевський Є. С. Нариси про мову наукових праць І. Я. Франка / Є. С. Регушевський. – Сімферополь : Таврія, 2006. – 194 с.

12. *Скоропادا О. А.* До історії розвитку підрядних сполучників в означальних реченнях / О. А. Скоропادا // Питання українського мовознавства. – Львів, 1957. – Кн. 2. – С. 94–111.
13. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. – К., 1977. – 630 с.
14. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. М. Я. Плющ. – К., 1994. – 414 с.
15. *Франко З. Т.* Іван Франко про роль говорів Наддніпрянщини у формуванні української літературної мови / З. Т. Франко // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови. – К., 1954. – С. 217–224.
16. *Франко І.* [Передмова] / І. Франко // Темне царство / І. Франко. – Львів, 1914. – 47 с.
17. *Франко І.* Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2011

Прийнята до друку 26.09.2011

STRUCTURAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF COMPLEX SENTENCES IN IVAN FRANKO'S "TEMNE TSARSTVO"

Olena TRUSH

*The Ivan Franko National University of L'viv,
1, Universitets'ka Str., L'viv, Ukraine, 79000*

The work analyzes frequency of usage and types of elementary and non-elementary complex structures in Ivan Franko's "Temne Tsarstvo", reveals the range of linking words between predicative parts of complex sentences, characterizes sense relations between the components, considers author's corrections in scientific texts on the syntactic level.

Key words: Ivan Franko's scientific speech, complex sentence, linking words, sense relations.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СТАТЬЕ ИВАНА ФРАНКО "ТЁМНОЕ ЦАРСТВО"

Елена ТРУШ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000*

В работе проанализированы типы и частота употребления элементарных и не-элементарных сложных структур в статье Ивана Франко "Тёмное царство", определен реестр союзных средств между предикативными частями, охарактеризованы смысловые отношения между компонентами, исследовано авторские исправления научного текста на синтаксическом уровне.

Ключевые слова: научная речь Ивана Франко, сложное предложение, союзные средства, смысловые отношения.